

СЛУЧАЈНИ НАЛАЗИ СТАКЛЕНИХ ПОСУДА ИЗ ВИМИНАЦИЈУМА И ОКОЛИНЕ

Бебина Миловановић
Археолошки институт, Београд

Апстракт: *Случајни налази стаклених посуда из Виминацијума и околине представљају типолошки и хронолошки пресек ове врсте материјала у Горњој Мезији. Поред импортоване робе из италијанско-галских области и Медийерана, може се рачунати и на локалну производњу посуда једноставних облика намењених свакодневной употреби.*

Кључне речи: *стакло, посуде, Виминацијум, балсамариј, случајни налази, Горња Мезија.*

Предмет рада су случајни налази стаклених посуда из античке збирке Народног музеја у Пожаревцу. Материјал који потиче са неколико локалитета (сл. 1), углавном је путем откупа или поклона доспео у музеј. Гробном инвентару припада здела из Великог Градишта (*Pincum*), као и једна цилиндрична боца из девастираног гроба са *Viminacium*-а. Четири посуде из Дубравице (*Margum*, лок. Орашје) потичу са пробних археолошких ископавања вршених на поменутом локалитету, док су остале нађене на простору атара села Стари Костолац, Дрмно и Кличевац (*Viminacium*, лок. Чаир, Јарак, Провалије, Селиште и Клепечка – 17 посуда). Збирку допуњује и један налаз из села Калишта (*Mansio Municipium*, лок. Град).

Колекција није бројна. Чине је: осам балсамарија, од којих су два оштећена (једном је очуван доњи део рецепијента, док је други деформисан током кремације), две оштећене боце, једна здела, једна капалица, две дршке и осам минијатурних фрагмената од којих се само поједини могу типолошки одредити. Иако малобројна, колекција представља својеврсни типолошки и хронолошки пресек заступљености посуда од стакла како на Виминацијуму, тако и у његовој широј околини. Наиме, поред разноврсности типова, она и у хронолошком погледу обухвата целокупан период римске доминације на поменутом простору од I до IV/V в.

Како се ради углавном о случајним налазима, хронолошка детерминизација заснована је на типолошким аналогним примерцима како из

сасвим је разумљиво што нису узети други елементи релевантни за одређивање типолошке припадности. У случајевима где се јавља више посуда у оквиру једног типа, извршена је подела на варијанте, а разлике се огледају у мањим одступањима од основног облика или у техници декорисања. Најбројније су боце за миришљава уља и лекови, тј. **ТОАЛЕТНЕ БОЧИЦЕ – ТИП I** (8 балсамарија; кат. бр. 1–8), затим стоно посуђе за држање течности **БОЦЕ – ТИП II** (2 фрагментоване боце; кат. бр. 10, 14). Посебно је издвојено стоно посуђе за држање хране **ЗДЕЛЕ – ТИП III** (једна цела и једна фрагментована; кат. бр. 16, 17), док су **ФРАГМЕНТИ РАЗЛИЧИТИХ ПОСУДА – ТИП IV** (три фрагмента пехара (?); кат. бр. 18–20, један фрагмент боце или пехара; кат. бр. 21, дно призматичне боце; кат. бр. 13, два фрагмента боца; кат. бр. 11 и 15, фрагмент чаше или зделе; кат. бр. 22, и две дршке; кат. бр. 9, 12). Капалица би припадала групи **ИНСТРУМЕНАТА – ТИП V** (кат. бр. 23).

I. Тоалетне бочице

Бочице за чување балсама, козметичких препарата и лекова, обухватају највећи део античке збирке (8 примерака). Овом броју прикључује се и једна дршка арибалоса, јер су функционално арибалоси део тоалетног прибора. На основу облика реципијента издвојено је 6 варијанти:

I.1. *Candlestick* балсамариј (Isings 1957: form 82b2)

Балсамариј типа *candlestick* (свећњак) је само једним примерком заступљен међу случајним налазима пожаревачке збирке, а потиче са *Viminacium*-а (кат. бр. 1, сл. 2/1). Карактерише га дуг цилиндричан врат, хоризонтално разгрнут и благо задебљан обод. Реципијент бочице је коничан и спљоштан, тако да асоцира на стопало, док је дно благо конкавно.

Најранији налази бочица овог типа потичу са некропола *Palazzolo Vercellese* и *Almese* где су датовани у I в. (Isings 1957: 99). Истом периоду припадају балсамарији из Дукље (*Doclea*) који су новцем Клаудија, Нерона и Флавијеваца датовани у I в. н. е. (Цермановић-Кузмановић, Велимировић-Жижић и Срејовић 1975: 167; Cermanović-Kuzmanović 1976: 178), као и из Сурдука (*Rittium*), (Ružić 1994: 31, kat. 433). Време њихове учесталости је период друге половине II и прве половине III в. када се производе на Кипру (140–240. г.), одакле су транспортовани широм Царства (Danevski 1976: 62–66; Vessberg 1956: 163–167). Примерци из Горње Мезије, као што су из Виминацијума и са непознатих локалитета (Зотовић и Јордовић 1990: 91, G1–118, T. CXVIII/3; 93, G1–141, T. CXXXIX/3; 101, G1–210, T. CXXVIII/8 са новцем Хадријана; Ружић 1994: 31–32, T. XX/6–7, T. XXI/1–7), али и из Горње Паноније *Poetovio* (Lazar 2003:

187–188, sl. 50, 8. 6. 11; G–1, G–49, G–136, G–321, G–350, G–396, G–559; Šaranović-Svetek 1986: 30–32) и *Emona* (Petru 1972: G–122, G–216, G–467, G–652, G–921), такође се уклапају у поменути хронолошки оквир.

Балсамариј из *Viminacium*-а на основу аналогних примерака, такође би се могао датовати у период II–III в. Најмлађи налази балсамарија овог типа са наших простора су са некропола у Коминима (*Municipium S...*) и Коловрату (III–IV в.), (Ružić 1994: 32, kat. 440–443), а на ширем подручју Царства са локалитета Токада и Герулате (Šaranović-Svetek 1986: 30–32).

I.2. Конични балсамариј (Isings 1957: form 28b)

Три балсамарија из пожаревачке збирке случајних налаза потичу са различитих локалитета (*Viminacium*, Клепечка код села Кличевац и *Mansio Municipium*; кат. бр. 2–4; сл. 2/2–4). Реч је о бочицама дужег или краћег цевастог врата који се левкасто шири према прстенасто задебљаном ободу, док је рецепијент коничан са благо заобљеним ивицама и конкавним дном. Разлика између овог и претходно наведеног типа првенствено се огледа у изгледу обода и рецепијента.

Најранији примерци су са следећих локалитета: *Lokarno, Pompeii, Siphnos, Priene, Karanis* (Isings 1957: 43), датовани од средине до краја I в. На некрополама балканских провинција, такође су заступљени током поменутог периода: Будва (*Butua*) (Veličković 1976: 165–172, sl. 8–9) и Скупи (*Scupi*) (Mikulčić 1976: 191–198, G–81, G–121, G–124, G–136, G–137, T. II, VI, VII), док су на осталим локалитетима типични за период II в. (*Viminacium, Singidunum, Salona, Poetovio, Neviodunum* и *Brigetio*) (Зотовић и Јордовић 1990: 57, G–33, T. V/4; 86, G1–76, T. XCVIII/2, датован новцем М. Аурелија; 96, G1–162, T. CXLVII/2, датован новцем Хадријана; Pop-Lazić 2002: 58–59, sl. 14, 5, 7; Buljević 2004: 89, sl. 6/188–191; Lazar 2003: 180–181, sl. 50, 8. 6. 5.; Barkóczy 1988: Taf. XVII, LXXX/204). Једино је примерак из *Wa'r Abu Es Saf*-а датован на крај II или у рани III в. (Isings 1957: 43).

I.3. Звонолики балсамариј (Isings 1957: form 28)

Балсамариј из Виминацијума (лок. Чаир; кат. бр. 5; сл. 2/5) је краћег цевастог врата, прстенасто задебљаног обода и дна, док је рецепијент звонолики. Представљају омиљени тип бочица током I и II в. што потврђују налази са бројних локалитета: *Viminacium* (Зотовић и Јордовић 1990: 57, G–35, T.V/6; 58, G–50, T.VIII/13, са новцем А. Пија; 68, G–210, T. XXXV/6; 70, G–239, T. XLI/7, са новцем Нерве; 78, G1–12, T. LIX/3, са новцем Трајана; 82, G1–47, T. LXXVIII, са новцем Хадријана; 92, G1–132, T. CXXX/10, са новцем Трајана; 106, G1–253, T. CLXXXVIII/2; 110, G1–865, T. CCI/3), *Singidunum* (Pop-Lazić 2002: 58–59, G–270, sl. 14, 3),

Sirmium (Šaranović-Svetek 1986: 27), *Butua* (Veličković 1976: 165–172), *Poetovio*, *Neviodunum* (Petru 1978: Т. XXIV/1–10), *Salona* (Buljević 2004: 89, сл. 7/228–229) и *Scupi* (Mikulčić, 1976: 191–198), док их у III и IV в. срећемо само на неколико локалитета: *Argyrum* (Fadić 1987), Biljani Donji (Paškvalin 1976: 109–122), Kolovrat, *Ulpiana* и *Naissus* (Ružić 1994: 25–26).

Треба напоменути да се у оквиру звоноликих балсамарија могу пратити две варијанте. Једној од њих припада већ описана бочица из Виминацијума, док другу представљају балсамарији са цевастим вратом који се сужава при бази и високим звоноликим рецепијентом, коју Ружић (1994) сврстава у тип III/8a. Обе варијанте су у употреби истовремено, али се ипак може уочити доминантност друге варијанте у III и IV в. (*ibid.*: 30–31).

I.4. Крушколики балсамариј (Isings 1957: form 28a)

Балсамариј са сачуваним крушколиким рецепијентом и заобљеним дном потиче из Виминацијума (кат. бр. 7, сл. 2/6). Недовољна очуваност врата бочице не дозвољава праву реконструкцију обода, који може бити левкасто проширен или прстенасто задебљан.² Често конични рецепијент обухвата трећину бочице, тако да се у још већој мери постиже крушколика форма.

Овај тип бочица уско је повезан са типом I.2 и представља његову ранију фазу. Најранији примерци потичу из средине и друге половине I в., а то су: *Locarno*, *Pompeii*, *Herculanium*, *Siphnos* (Isings 1957: 42), док су на нашим локалитетима углавном присутни крајем I, а нарочито у II веку: *Viminacium* (Зотовић и Јордовић 1990: Т. CXLIII/5, G1–155), Рума и из збирке „Дуњић” (Ružić 1994: 27–28), *Neviodunum* (Petru 1978: 42, Т. XXIV/12–13) и *Salona* (Buljević 2004: сл. 6/165–175). Најмлађег датума су примерци из Грачанице (*Ulpiana*) и Гњилана датовани у III–IV в. (Ružić 1994: 28, Т. XVII/3–4).

I.5. Бокасти балсамариј (Ružić 1994: Т. III/3)

Балсамариј широког, кратког врата који се левкасто шири према прстенасто задебљаном и разгрутом ободу коме је наглашен прелаз из врата у биконично или бокасто тело, завршава се благо конкавним дном. Познат је један примерак из *Viminacium*-а (кат. бр. 6; сл. 3/1).

Присутни су од краја I до III в. Идентични примерци познати су са виминацијумске некрополе Више гробала (Зотовић и Јордовић 1990: Т. XLIX/4, G–1061), из збирке „Дуњић” (Ružić 1994: 23, kat. 156, Т. XV/4), Птуја (Lazar 2003: 186, сл. 50, 8.6.8) и Дрнова (*Neviodunum*) (Petru 1987:

² На цртежу је приказана једна од могућих реконструкција са левкасто проширеним ободом.

Т. XXIV/18). Поменути примерци датовани су крајем I и почетком II в. Бројни налази аналогних балсамарија имају извесна одступања од претходно наведених, пре свега то се односи на висину и на нијансе у форми реципијента, али би се ипак могли посматрати као варијанте поменутог типа. Међу њима треба споменути налазе са следећих локалитета: *Sirmium*, *Teutoburgium*, *Argyrintum*, *Iader*, *Aenona* и *Salona* (Šaranović-Svetek 1986: 28, Т. XVI/4, Т. XIX/3), *Arrabona*, *Savaria* и *Brigetio* (Barkóczy 1988: Taf. XX/261–263). Примерци из Дукље датовани су у II в. (Цермановић-Кузмановић, Велимировић-Жижих и Срејовић 1975: 166–167, Тип V/1, G–84, 105A, 195; Cermanović-Kuzmanović 1976: 175–182, Т. I/8), док су најмлађег датума примерци из Ниша и Мале Копашнице, датовани у III в. (Ružić 1994: 23, kat. 161–162).

Са *Viminacium*-а потиче један балсамаријум који је деформисан приликом кремације јер је горео на ломачи заједно са покојником. Немогуће је одредити његову типолошку припадност. Међутим, у многим кремираним гробовима на римским некрополама налажене су тоалетне бочице које су очигледно заједно са покојником директно биле изложене горењу (Зотовић и Јордовић 1990: 85, G1–69, Т. XCIV/8; 94, G1–142, Т. CXXXVI/3 и 98, G1–188, Т. CLVIII/ 6; Buljević 2004: 91–92, 3n).

I.6. Дршка арибалоса (Isings 1957: form 61)

У збирци случајних налаза је и једна дршка арибалоса која потиче из Виминацијума (лок. Селиште; кат. бр. 9; сл. 3/4).

Бочице са миришљавим уљем носили су купачи у термама, а настале су по угледу на идентичне бронзане и керамичке примерке, тако да се од VI до IV в. п. н. е. производе од полихромног стакла. У литератури је углавном за ову врсту посуда прихваћен грчки назив *aryballos*, док су их Римљани називали *ampulla* (Lazar 2003: 172). Арибалос је бочица кратког, цилиндричног врата и прстенастог обода који је хоризонтално разгнут. Тело бочице је сферично, а дно прстенасто задебљано или само благо конкавно. Две кружне дршке или стилизоване у облику делфина, полазе од врата и спуштају се до рамена бочице. Постоје варијанте арибалоса са по три или четири дршке или са дужим вратом, тако да дршка полази од рамена посуде и завршава се на средини врата (Isings 1957: 78–81). На многим примерцима на дршкама се налазе бронзане алке превучених крајева за које је закачен бронзани обруч (у Мађарској локалитет *Győr* и са непознатог локалитета, крај I и почетак II в.), (Barkóczy 1988: Taf. XXXIII/360, 368). Посебно је занимљив примерак са лок. Требње (*Praetorium Latobicorum*, прва половина II в.) на коме су бронзане алке директно закачене за минијатурне кружне алке од стакла и држе бронзани обруч (Lazar 2003: 172, sl. 49, 8.3.4; *idem* 2004: 64, kat. 50).

Хронолошки су присутни од прве половине I в. (*Carnuntum*), а нарочито су популарни у време Флавијеваца: *Pompeii*, *Herculaneum*, *Elsloo*, *Remagen*, *Almese*, *Crescentino* (Isings 1957: 78–81). Најранији примерци из Мађарске такође су из друге половине I в. (*Savaria*), али су много чешћи у II и III веку (*Brigetio*, *Intercisa* и са непознатих локалитета), док је најмлађи примерак са локалитета *Ságvár* из друге половине IV в. (Barkóczy 1988: Taf. XXXII/352; Taf. XXXIII/354–368). Ипак, треба нагласити да су јако ретки у IV в. У северним провинцијама Царства једино су познати са некрополе *Nijmegen* (Isings 1957: 80). На локалитетима Горње Мезије заступљени су тек од II в. и присутни су до краја III в. То су локалитети: *Margum* (Каровић 1995–1996: 90–91, Т. VII/5), *Sirmium*, *Singidunum*, *Diana*, *Timacum Minus*, *Ulpiana* и из збирке „Дуњић” (Ružić 1994: 21, Т. XIII/7–11).

II. Боце

Стоно посуђе за држање течности и транспорт течне робе подељено је, на основу форме реципијента, у три варијанте:

II.1. Лоптаста боца (Isings 1957: form 101)

Два фрагмента боце, од којих један припада врату са прстенасто задебљаним и хоризонтално разгнутим ободом, а други је део тела лоптасте боце са благо конкавним дном. Оба фрагмента припадају истоветној боци, сферичног, тј. лоптастог тела, а пронађени су на локалитету *Margum* (Орашје; кат. бр. 10; сл. 3/6). Познато је да су боце овог типа служиле за држање течности, а оне мањих димензија коришћене су у козметичке сврхе. Осим неукрашених боца, које су чешће, има и оних са вертикалним и дијагоналним ребрима на лоптастом трбуху (Цермановић-Кузмановић, Велимировић-Жижић и Срејовић 1975: 170, Тип V/5; Ceromanović-Kuzmanović 1976: 175–182, Т. II/15, Т. IV/13, 14, Т. V/6).

Аналогни примерци из Виминацијума, датовани на крај I и средину II в., за сада представљају најраније до сада познате примерке (Зотовић и Јордовић 1990: G1–68, Т. XCIV/7; G1–130, Т. CXXVII/3, датован новцем А. Пија). Ипак, овај тип боца типичан је за касноантички период када је присутан широм Царства. У северним провинцијама Римског царства најраније се јављају у другој половини III в. (*Andernach*) (Isings 1957: 119), а на локалитетима у Мађарској од прве половине IV до краја IV в. (*Brigetio*, *Csákvár*) (Barkóczy 1988: Taf. XXIII, LXXXV/289; Taf. XXIV/290.; Taf. XXIV, LXXXV/291–295; Burger 1966: 138, fig. 125/12, 13; Taf. CI/1–3, 6), *Ságvár*, *Intercisa* (Salamon and Barkóczy 1987: 199, fig. 13.; Radnóti 1957: Taf. XXVII/1, 7–8).

Боце овог типа присутне су искључиво крајем III и током IV в. на следећим локалитетима: *Sirmium*, *Pontes*, *Timacum Minus*, *Naissu* (Ružić

1994: 14–15, Т. V/1–2), *Singidunum* (Pop–Lazić 2002: 58, G–150, sl. 14, 6), *Свиллош, Бешка и Гомолава* (Dautova–Ruševljan 2003: 118, Т. 11/2–3, 9; Marijanski–Manojlović 1987: 67, G–28, Т. 23/4; Dautova–Ruševljan i Brukner 1992: Т. 9/38; G–18, Т. 6/1).

II.2. Дно призматичне боце (Isings 1957: form 50a, b)

Међу случајним налазима античке збирке налази се фрагмент дна призматичне боце са рељефним приказом розете, а потиче са Виминацијума (лок. Чаир; кат. бр. 13; сл. 4/14). Сачувано дно не пружа могућност за прецизну класификацију боце, тако да би се највероватније могло приписати Isings (1957) form 50a или 50b.

Боце правоугаоног, квадратног или хексагоналног реципијента, кратког цилиндричног врата са једном коленастом или полукружном дршком украшеном ребрастим орнаментом, познате су у литератури под именом призматичне боце. Техника израде заснива се на дувању стакласте масе у калуп одговарајућег облика, мада има и слободно дуваних примерака са заравњеним дном. Да су рађене у калупу сведоче и дна ових посуда која су украшена рељефно изведеним флоралним или чешће геометријским мотивима (розета, лептир, концентрични кругови, једнакократи крст, ромб и сл.), (Šubić 1976: 39–50; Damevski 1976: 62–66; Bulat 1976: 88–92; Ružić 1994: 11–12).

Иако боце спадају у стоно посуђе, призматичне боце имале су и једну додатну намену, наиме, коришћене су за транспорт течне робе. Њихов облик омогућавао је лакше паковање и сигурнији транспорт робе, нарочито воденим путем. Ово нам потврђују налази дрвених сандука са четвртастим боцама из Помпеје (*Casa del Menandro*) (Isings 1957: 63).

Боце овог типа присутне су од средине I до краја IV в. Период њихове доминације је I и II в. када су распрострањене широм Царства, док су у касноантичком периоду много ређе (*Karanis, Cologne, Maastricht*) (Isings 1957: 66, 108). Мотив розете краси дна посуда са локалитета у Мађарској из II в.: *Intercisa, Aquincum, Brigetio* (Barkóczy 1988: Taf. XXXVIII/422–424), док је идентичан мотив из Горње Мезије присутан на фрагментима дна са локалитета датованих од краја I до IV в.: *Diana, Egeta* и *Timacum Minus* (Ružić 1994: 11–12, Т. I/3; Т. I/5). На основу налаза новца, боце из Сингидунума са тракастом дршком датоване су у I/II в., а са коленастом у III в. (Николић–Ђорђевић 1990: 39–53, Т. IV/35–38; Т. V/39; Ivanišević i Nikolić–Ђорђевић 1997: 68–150, sl. 53/1, 5, 13). Многобројност боца овог типа у Мађарској указује на постојање радионица за њихову израду у неком панонском центру.

II.3. Цилиндрична боца (Isings 1957: form 51b)

Део боце цилиндричног тела са *Viminaciuma* (лок. Провалије; девастирани гроб; кат. бр. 14) сачуван је само у висини рамена, док је

коленаста дршка нађена унутар сломљене посуде. Луксузан изглед постигнут је полихромношћу стакла које је светлобраон боје са белим елипсоидним нијансама, чиме је постигнута имитација оникса.

Цилиндричне боце имају обично краћи или ређе дужи врат са заобљеним раменом и једном коленастом дршком, а рађене су у калупу. Најранији примерци цилиндричних боца познати су из доба Флавијеваца (*Pompeii*), а присутни су до прве половине III в. (*Nijmegen, Cologne*) (Isings 1957: 68–69). Полихромност боце указује на то да је реч о једном ранијем импортованом производу, вероватно из источномедитеранских центара (Сирија, Александрија), која се из тих разлога може датовати у I или најкасније прву половину II в. За сада нема директне аналогije, једино се по колоритету може поредити са мраморизованом ребрастом зделом из Полхов Градеца, код које је такође постигнута имитација оникса (Lazar 2003: 32, sl. d, 41, 2.1.6).

Групи боца треба придодати фрагмент прстенасто задебљаног обода са делимично сачуваним цилиндричним вратом и остатком аплициране дршке (*Margum*; кат. бр. 11; сл. 3/3). Њена ближа класификација није могућа, али најближе аналогije могла би имати са призматичним или цилиндричним боцама form 50a, b или 51a, b (Isings 1957: 63–69).

Полукружно извијена дршка ребрасто декорисана спаја левкасти врат са заобљеним раменом посуде, а нађена је у Маргуму (кат. бр. 12; сл. 3/5). Вероватно је припадала некој призматичној боци или можда амфори (Barkóczy 1988: Taf. XXXIX/ 429, LXI/530).

III. Зделе

Стоно посуђе чији је отвор већи од висине посуде спада у зделе. На основу форме и декорације, зделе из пожаревачке збирке подељене су у две варијанте:

III.1. Фрагмент мраморизоване ребрасте зделе (Isings 1957: form 3)

Фрагмент мраморизоване зделе (*Viminacium*; кат. бр. 17; сл. 4/3) је кобалтноплаве боје са беличастим нитима и радијално распоређеним ребрима на трбуху посуде. Хронолошки се поклапа са већ познатим примерцима датованим у I и II в. (Isings 1957: 17–21; Lazar 2004: 18–20, 50–51, kat. 8, 10, 12; Gaspari 2004: 51–56; Damevski 1976: 62–66; Šaranović-Svetek 1986: 10; Cermanović-Kuzmanović 1987: 15–16; Каровић 1995–1996: 85–86; Ružić 1994: 34–35).

Ребрасте зделе ливене су у калупу, а затим пресоване, хронолошки се везују за јулијевско-клаудијевску династију. Најпре су познате полихромне зделе, које су присутне од прве половине I в., док су монохромне нешто млађе (друга половина I – II в.), (Isings 1957: 17–21; Barkóczy 1988: Taf. III/31).

Полихромне зделе овог типа настале су као имитација луксузних посуда од мраморизованог камена, а узорци су им биле хеленистичке посуде рађене у калуку још од III в. п. н. е. Обично су љубичастоплаве боје прошаране беличастим нитима, или светлоплаве са беличастим неправилним кружницама. Везују се за медитеранске производне центре (Александрија).

Монохромне ребрасте зделе најчешће су од плавозеленог, златножутог, плавог или од црвеног, дебелог стакла. Имитирају аретинску керамику и сребрно посуђе јулијевско-клаудијевског доба и карактеришу их изразито профилисани облици. Радиално распоређена ребра могу обухватати цело тело посуде, од дна до обода, или само трбух. Могу бити дубље и плиће. Рађене су у галским центрима имитирајући метално посуђе, одакле су посебно били познати тањира, крчази и пехари на нози (Damevski 1976: 65).

III.2. Калотаста здела (Isings 1957: form 96a)

Здела хемисферичног тела, дубљег реципијента са левкастим ободом и кружним дном благо конкавним, нађена је у девастираном гробу заједно са два керамичка крчага (*Piscum*; кат. бр. 16; сл. 3/2).

Како је отвор посуде већи у односу на њену висину, убраја се у зделе, мада многи посуде ове форме приписују чашама. Разликују се две основне варијанте, једну карактеришу хоризонтални урези или нешто сложенији брушени украси, док су друге неукрашене (Isings 1957: 113–114). Цермановић-Кузмановић је издвојила више варијанти полулоптастих чаша на основу изгледа обода, реципијента и декоративних елемената (1975: 158–159, Тип III/1 А, В, С).

Хронолошки су зделе овог типа присутне у касноантичком периоду друге половине III – прве четвртине V в. Врхунац производње достижу у IV в., од када се процес производње из галских радионица преноси широм Царства (Цермановић-Кузмановић 1975: 158–159, Тип III/1 А, В, С). Популарност овог типа запажена је на бројним примерцима како у Доњој Панонији: *Poetovio* (Lazar 2003: 119, sl. 35; 3.10.1), *Csákvár* и *Intercisa* (Barkóczy 1988: Taf. VII, LXXII/79–80), тако и у Горњој Мезији: *Margum* (Каровић 1995–1996: 86–88, Т. VI/1–3), *Gomolava* и *Transdierna* (Dautova-Ruševljan i Brukner 1992: Т. 8/32.; Cermanović-Kuzmanović i Jovanović 2004: 205, kat. 9, 11, 22).

IV. Фрагментни стаклених посуда

Античку збирку случајних налаза допуњује још 6 фрагмената стаклених посуда који услед минијатурности нису прецизно класификовани. Из тог разлога ови примерци сврстани су у посебну групу и обрађени у

оквиру три варијанте на основу декоративних елемената, чиме је омогућено њихово шире типолошко опредељење.

IV.1. Фрагменти стаклених посуда са апликованим украсом (Isings 1957: form 96b, 106b, 107b, 108b)

Три фрагмента стакла из Виминацијума украшена су аплицираним капима од стаклене пасте, два фрагмента са апликацијом тамноплаве боје (кат. бр. 18–19; сл. 4/4–5) и један љубичасте боје са белим канелурама (кат. бр. 20; сл. 4/6). На основу минијатурности, тешко их је прецизно класификовати.

Хемисферичне зделе (Isings 1957: form 96b), конични пехари и лампе (*ibid.*: form 106b2), хемисферичне шоље (*ibid.*: form 107b) и хемисферичне шоље са базом (*ibid.*: form 108b) су декорисане аплицираним капљичастим орнаментом плаве, зелене или љубичасте боје (Isings 1957: 114–116; 127–132; 133–135; Каровић 1995–1996: 82, 86).

Капљичасти орнамент постављен је у виду венца испод обода посуде, на трбуху или у комбинацији са по три капи, чиме је постигнута гроздолика форма. Посуде декорисане на овај начин представљају имитацију луксузног посуђа од племенитих метала, које је било украшавано стакленом пастом или полудрагим камењем. Производе се од III в. и везују се за келнско-рајнске радионице, али треба рачунати и на локалну производњу, пре свега панонско-мезијску, нарочито од IV до средине V в. (Ružić 1994: 61, Т. XXXIII/4–9; Т. XXXIV/3–6; Т. XXXV/1–2, 5–6; Николић-Ђорђевић 1990: 39–53).

IV.2. Фрагмент стаклене посуде са бобичастим украсом (Isings 1957: form 104a-b)

Фрагмент стакла са аплицираним бобицама светлоплаве боје из *Viminacium*-а (кат. бр. 21; сл. 4/7) вероватно је припадао боци.

Лоптасте боце левкастог врата са локалитета *Brigetio* (Barkóczy 1988: Taf. LXXXVII/341), као и пехари са локалитета *Intercisa* (*ibid.* Taf. XII, LXXV/132–133), Сирмијума, Дијане, Понтеса, Тимакум Минуса, Улпијане (Ružić 1994: 43–44, Т. VII/7; Т. XXXI/4–8), Сингидунума (Николић-Ђорђевић 1990: 39–53, Т. VI/52) и Маргума (Каровић 1995–1996: 85, Т. V/5), често садрже украсе у облику стаклених брадавица или бобица плаве боје. Наведена декорација може да краси тело целог реципијента, а понекад само дно посуде, тако да има и функционалну вредност, тј. омогућава стабилност посуде. Такав је случај са посудом из Сирмијума (Ružić 1994: 43–44, Т. XXXI/4).

Најраније су датовани примерци из Мађарске (прва половина III в.), док су у Горњој Мезији присутни од III до краја IV в.

IV.3. Фрагмент стаклене посуде са рељефним украсом
(Isings 1957: form 78a-e)

На фрагменту стаклене посуде из *Viminacium*-а (кат. бр. 22; сл. 4/8) рељефно су приказана два орла окренута леђима један другом. Један је сачуван готово цео, док другом недостаје глава, а изнад њих је нејасна рељефна представа. Тешко је реконструисати првобитан изглед посуде, али би то могла бити здела или чаша.

Рељефни украси најчешће красе боце настале техником дувања у калуп (Isings 1957: form 78a-e), чији су облици разноврсни: људска глава, шишарка, јабука, урма, грозд и сл. (*ibid.*: 93–94). У техничком погледу може се констатовати да су рађени у једноделним и дводелним калупима. Осим боца, често су чаше или пехари имали рељефне приказе, а произвођени су у одређене сврхе. Такав је случај са тзв. „сидонским пехарима” украшеним бахијским симболима или мотивима из палестре (Serapanović-Kuzmanović 1987: 16–17). Овом типу припадају и тзв. „циркуски пехари”, који по декорацији имитирају керамичке производе тера сигилате, а настали су у галским радионицама средином I в.

По мотиву, аналогни примерак нашем била би цилиндрична чаша са рељефном представом орла и вегетабилним орнаментима са северне емонске некрополе, која је датована на крај I в. Са исте некрополе је и посуда са мотивима из палестре, вероватно намењена гимнасту или Дионису (Petru 1976: 13–14, G–87; Lazar 2004: 54–55, kat. 20, 23).

Различити рељефни мотиви познати су са следећих локалитета: Чернелег (тзв. „чаша богова“), Подгорје код Илирске Бистрице (боца у облику људске главе), *Poetovio* (чаша са приказом лавље главе), средина и друга половина I в. (Petru 1976: 13–19; Lazar 2004: 23, 54, kat. 19), *Vitua* (амфорисци са „S” спиралом или са хоризонталним канелурама, друга половина I в.) (Veličković 1976: 171), *Aenona* i *Salona* (вегетабилни мотиви и мотиви у облику главе Медузе) (Damevski 1976: 65; Buljević 2004: 82–83, sl. 1, 2b), регион Јапре (боца у облику главе Медузе) из III – IV в. (Paškvalin 1976: 115).

Стаклене посуде са рељефном декорацијом углавном су присутне током прва два века, а спорадично су присутне и у ранохришћанском периоду, лок. *Caranis*, *Steinfort* (Isings 1957: 94). Наш фрагмент треба везати за импортовану луксузну робу која је током првих векова наше ере Дунавом, из црноморских области, доспела у *Viminacium*.³

³ Уколико бисмо, по мишљењу А. Јовановића, дату представу реконструисали као приказ два орла на омфалосу, могло би се претпоставити да је посуда била део инвентара неког светилишта.

V. Инсџруменџ

V. 1. Капалица (Isings 1957: form 75)

Капалица из Маргума (кат. бр. 23; сл. 3/7) је шупљег тела и неправилног кружног пресека. Одговара цевастој варијанти по типологији Ružić (1994: 56, Т. XLIII/12).

Капалице су коришћене у медицинске сврхе приликом припремања хемијских препарата, као и у козметичке сврхе. Поред наведене варијанте, постоје и капалице вретенастог тела (Ružić 1994: kat. 1192). Најближе аналогije са наведеном су фрагменти капалица из Маргума и са Понтеса (Каровић 1995–1996: 93–94, Т. VIII/4; Ružić 1994: 56, Т. XLIII/12). Како је један крај капалице повијен, наводи ме на помисао да је можда део врата посуде птицоликог облика, каква је нађена на емонској некрополи (Lazar 2004: 64, kat. 50).

ЗАКЉУЧАК

На основу компаративне анализе која је примењена у овом раду, може се закључити да је, и поред малобројности материјала, реч о типолошки разноврсним стакленим посудама које хронолошки обухватају период од I в. до краја античког периода IV–V в. Рани примерци, као што су фрагмент мраморизоване ребрасте зделе (кат. бр. 17; сл. 4/3), цилиндричне боце (кат. бр. 14) и фрагмент стаклене посуде са рељефном декорацијом (кат. бр. 22; сл. 4/8), указују на ране трговачке везе између овог дела Мезије и источномедитеранских производних центара, или је то само део робе који је са првим легионарима и угледним Италицима, трговцима и занатлијама, доспео на ширу територију Виминацијума у време ране романизације ових простора. Дунавом су ове посуде могле директно стићи из црноморских радионица или преко трговачког посредника, Аквилеје, одакле је даље транспортована роба, углавном воденим путем у унутрашњост Балкана. Луксузност наведених посуда огледа се у техничкој и декоративној обради, тако да поједине примерке срећемо само у већим градским центрима. Мраморизоване ребрасте зделе и рељефно декорисано стакла јављају се само у раноцарским провинцијама (Норик, Панонија и Далмација), док цилиндрична боца јантарно браон боје представља јединствени примерак на ширем подручју Балкана. Услед многобројности налаза монохромних ребрастих здела у Салони, претпоставља се постојање стакларске радионице за израду овог типа посуђа (Каровић 1995–1996: 86).

Призматичне боце са рељефним украсом на дну или са стране посуде рађене су у калупу и приписују се италско-галским центрима, док су оне слободно дуване присутне у медитеранским центрима. Најранији

примерци су из доба Клаудија, а од времена Флавијеваца њихова производња пренела се широм Царства. Посебно су бројне међу налазима дуж Ђердапског лимеса, што указује на то да су коришћене у транспортне сврхе Дунавом (Ружић 1997: 265–275).

Тоалетне бочице, раширене широм Царства, тешко се могу довести у везу са одређеним производним центрим. Конични и звонолики балсамарији тип I.2–5 (сл. 2/1–6) се, на основу облика рецепијента, квалитета и боје стакла, приписују италско-келнско-медитеранским радионицама. Рани примерци из I в. везују се за западне провинције, да би широка потражња ове робе утицала на проширење производње, тако да их од II в. срећемо као продукте локалне производње широм Царства. Балсамариј типа свећњака (*candlestick*) тип I.1 може се пре везати за источно-медитеранске радионичке центре, где је рецимо, на Кипру потврђена њихова производња од 140 до 240. г. (Damevski 1976: 65; Vessberg 1956: 163–167).

Лоптаста боца тип II.1 (сл. 3/6) најбројније аналогије има у Дукљи, а нарочито на бројним локалитетима у Панонији, тако да постоји могућност за њихову производњу у некој од панонских радионица (Сертановић-Кузмановић 1987: 170; Маријански-Манојловић 1987: 67). Иначе, боце овог типа, као и хемисферична здела (тип III.2; сл. 3/2), типични су производи галских радионичких центара, мада временом њихову производњу преузимају и локални провинцијски центри. Постоји могућност да су хемисферичне зделе настале у некој радионици у Сирмијуму, који је снабдевао тржиште Ђердапског лимеса, на коме се срећу у IV–V в. (Ружић 1997: 265–275). Фрагменте стаклених посуда са аплицираним капљичастим и брадавичастим орнаментом (тип IV.1 и IV.2; сл. 4/4–7), можемо посматрати као келнске продукте који су имали за циљ имитацију луксузних посуда од племенитих метала, а Дунавом доспевају у Горњу Мезију (Каровић 1995–1996: 82–83).

На основу продукционих центара и утицајних сфера под којим су поједине стаклене посуде настале, као и на основу хронолошке детерминације, материјал се може посматрати у оквиру две групе:

а) Луксузно посуђе (типови II.3, III.1 и IV.3) произведено у источно-медитеранским радионицама, одакле је непосредним путем (Црно море) или посредним (Аквилеја) доспело на шире подручје Виминацијума током прва два века римске доминације. Припадало је угледном италском становништву или високим војним функционерима који су своје порекло и положај доказивали поседовањем луксузне робе из најудаљенијих делова Царства.

б) Посуде настале у германским и галским радионичким центрима, или под њиховим утицајем произвођене у локалним провинцијским метро-

полама (типови II.1, III.2 и IV.1–2). Хронолошки обухватају период II–III в. и IV–V в.

Што се тиче локалних радионичких центара, за сада је археолошки потврђено њихово постојање на локалитетима: *Salona*, *Siscia*, Крањ (Fadić 2004: 95–106; Sagadin 2004: 107–114), *Sirmium* и *Ulpiana* (Ružić 1994: 63).

Током дугогодишњих систематских археолошких ископавања на виминацијумским некрополама (1977–1997. и током 2003–2004) античка збирка обогаћена је многобројним посудама од стакла. Најчешће су присутне тоалетне бочице, зделе, чаше, боце и крчази, што потврђује разноврсност, али и једноставност посуда које су биле намењене свакодневној употреби локалног становништва (Зотовић и Јордовић 1990). Овај податак, као и дебели слојеви кварцног песка неопходног за стакларску производњу, констатовани на ширем подручју Виминацијума, иду у прилог чињеници да је на овом локалитету постојала стакларска радионица, о чему ће највероватније посведочити и будућа археолошка ископавања.

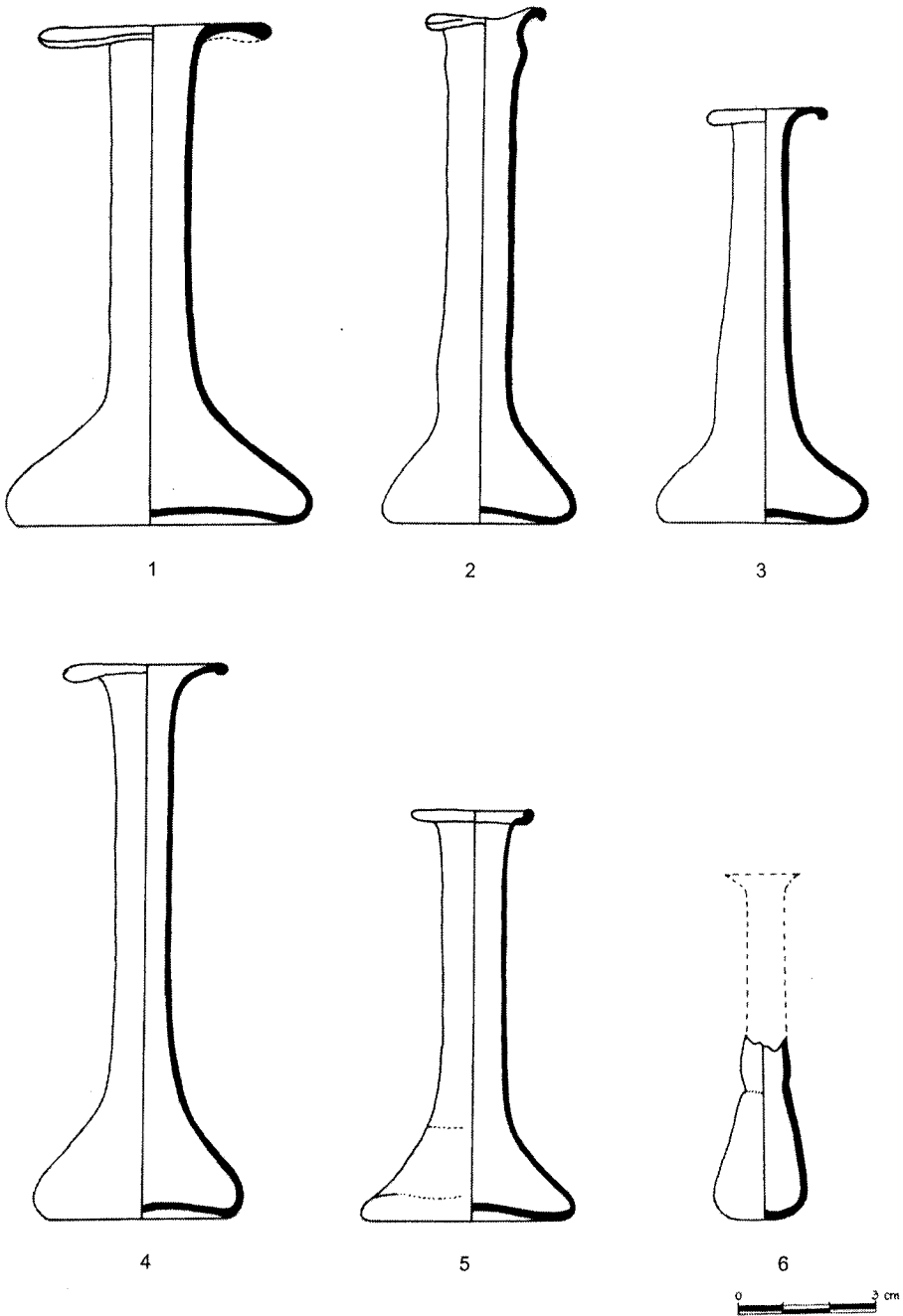
КАТАЛОГ

I. Тоалетне бочице

1. *Candlestick* балсамариј (лок. *Viminacium*; сл. 2/1). Стакло светлозелене боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 4,8 cm, пречник дна 6,5 cm, висина 10,5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 320. Балсамариј од дебљег стакла, хоризонтално разгрнутог обода, цилиндричног врата који се благо шири према ниском коничном реципијенту заобљених страна. Изгледом подсећа на свећњак (*candlestick*). Датовање: II–III в. Необјављено.

2. Конични балсамариј (лок. Клепечка, село Кличевац; сл. 2/3). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 2,4 cm, пречник дна 4,3 cm, висина 8,5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1197. Балсамариј од танког стакла, прстенасто задебљаног обода, цилиндричног врата који се шири у коничан реципијент. Дно је конкавно. Датовање: II–III в. Необјављено.

3. Конични балсамариј (лок. Град, село Калиште – *Mansio Municipium*; сл. 2/2). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 2,8 cm, пречник дна 4,5 cm, висина 10,7 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2678. Балсамариј од танког стакла, левкасто разгрнутог обода и цилиндричног врата који прелази у коничан реципијент заобљених ивица. Дно је благо конкавно. Датовање: II–III в. Необјављено.

Сл. 2. Стаклени балсамарији.
Fig. 2. Glass balsamaria.

4. Конични балсамариј (лок. *Viminacium*; сл. 2/4). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 3,3 cm, пречник дна 4,3 cm, висина 11,8 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 639. Балсамариј од танког стакла, благо разгрнутог обода, дугог цевастог врата који се шири у коничан рецепијент заобљених ивица. Дно је конкавно. Датовање: II–III в. Необјављено.

5. Звонасти балсамариј (*Viminacium*, лок. “Чаир”; сл. 2/5). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 2,4 cm, пречник дна 4 cm, висина 8,7 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1122. Балсамариј од танког стакла, прстенасто задебљаног обода, дугог цевастог врата који се код обода незнатно шири, док код базе прераста у звонасти рецепијент. Дно је конкавно. Датовање: I–II в. Необјављено.

6. Бокасти балсамариј (лок. *Viminacium*; сл. 3/1). Стакло светлзелене боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 3,9 cm, пречник дна 4,5 cm, висина 6,6 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2106. Балсамариј прстенасто задебљаног обода, кратког цилиндричног врата који прелази у бокасти рецепијент. Недостаје део обода и врата. Дно је конкавно. Датовање: I–III в. Необјављено.

7. Крушкасти балсамариј (лок. *Viminacium*; сл. 2/6). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник дна 1,8 cm, висина очуваног дела 3,7 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1520. Део балсамарија од танког стакла коме је сачуван само крушкасти рецепијент, док обод и већи део врата недостају. Дно је равно. Датовање: I–II в. Необјављено.

8. Деформисан балсамариј (лок. *Viminacium*). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник дна 3 cm, висина 5,5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2590. Остаци балсамарија који је горео. Датовање: I–IV в. Необјављено.

9. Дршка арибалоса (*Viminacium*, лок. “Селиште”; сл. 3/4). Стакло светлоплаве боје. Димензије: 2,8 x 0,8 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1979. Тракаста дршка арибалоса са чешљастим орнаментом чији се горњи крај завршава у облику „S” петље. Датовање: I–III в. Необјављено.

II. Боце

10. Лоптаста боца (*Margum*, лок. “Орашје”; сл. 3/6). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 4,5 cm, пречник трбуха

9 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 319а. Део лоптасте боце од дебљег стакла. Лоптасти рецепијент састављен је од десетак фрагмената. Обод боце је хоризонтално профилисан, а део цевастог врата недостаје. Дно је благо конкавно. Датовање: III–IV в. Необјављено.

11. Фрагмент обода и врата боце (лок. *Margum*; сл. 3/3). Стакло светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 6,5 cm, висина очуваног дела 5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 319б. Део прстенасто задебљаног обода од дебљег стакла са сачуваним цилиндричним вратом на коме су остаци аплициране дршке која недостаје. Датовање: II–III в. Необјављено.

12. Тракаста дршка (лок. *Margum*; сл. 3/5). Стакло зеленкасте боје, слободно дувано. Димензије: 7 x 2,5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 319ц. Тракаста полукружна дршка од дебљег стакла са чешљастим орнаментом. Датовање: I–IV в. Необјављено.

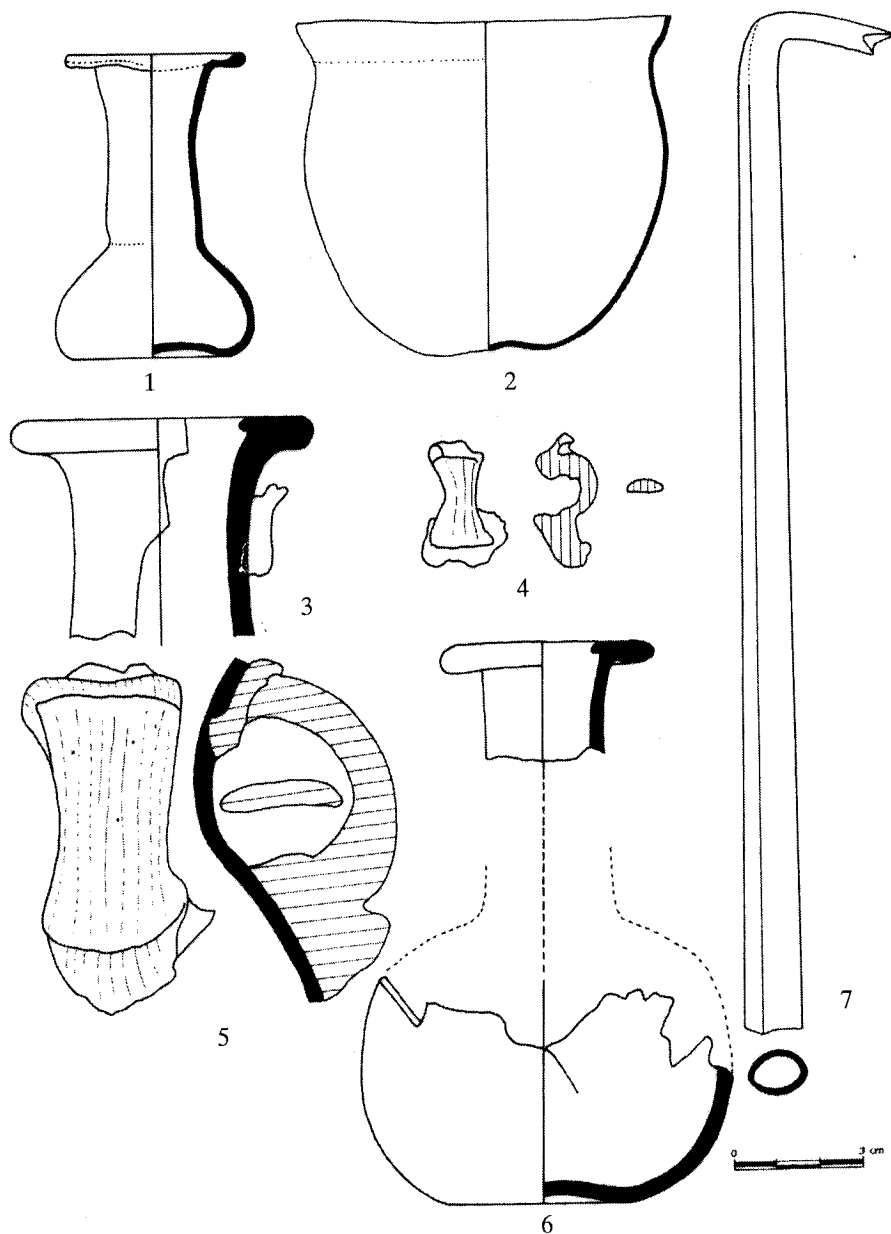
13. Дно призматичне боце (*Viminacium*, лок. Чаир; сл. 4/1). Стакло светлозелене боје, дувано у калупу. Димензије: 5,5 x 4,5 cm, висина очуваног рецепијента 2,5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2241. Фрагмент дна призматичне боце од дебљег стакла. Са спољне стране је украшено рељефно изведеним украсом у облику розете. Датовање: II–III в. Необјављено.

14. Цилиндрична боца (*Viminacium*, лок. Провалије). Полихромно стакло (нијансе браон боје и беле), ливење у калупу и пресовање. Димензије: пречник дна 7,6 cm, висина 16,5 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 485. Боца цилиндричног рецепијента и благо заобљеног рамена. Недостају обод и врат, док је коленаста дршка нађена унутар боце. Дно је благо конкавно. Датовање: I – прва половина II в. Објављено: Спасић 1996: 143; Спасић-Ђурић 2002: 108–113, сл. 89.

15. Део трбуха стаклене боце (лок. *Viminacium*; сл. 4/2). Стакло светлозелене боје, слободно дувано. Димензије: 4,5 x 3 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2495. Део трбуха боце од дебљег стакла. Датовање: I–IV в. Необјављено.

III. Зделе

16. Калотаста или хемисферична здела (лок. *Pincum*, гробни налаз; сл. 3/2). Стакло жуто-зелене боје, слободно дувано. Димензије: пречник обода 8,6 cm, пречник дна 3 cm, пречник трбуха 8,6 cm. Народни музеј

Сл. 3. Различите стаклене посуде.
 Fig. 3. Various glass vessels.

Пожаревац, инв. бр. 2754. Здела од танког стакла, хемисферичног реципијента, левкасто посувраћеног обода. Дно је конкавно. Обод је делимично оштећен. Датовање: IV/V в. Необјављено.

17. Фрагмент ребрасте зделе (лок. *Viminacium*; сл. 4/3). Полихромно стакло (кобалтно плава и бела боја), ливење и пресовање. Димензије: 4 x 4 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2493. Фрагмент ребрасте зделе од полихромног дебелог стакла које имитира мермер. На сачуваном фрагменту су остаци пет радијално распоређених ребара. Датовање: I – II в. Необјављено.

IV. Фрагменти различитих стаклених посуда

18. Фрагмент посуде (пехар, чаша или здела, лок. *Viminacium*; сл. 4/4). Стакло жуто-зелене боје са једномтамно плавом аплицираном капљицом, слободно дувано. Димензије: 3,6 x 2,6 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 2179. Датовање: III–IV в. Необјављено.

19. Фрагмент посуде (пехар, чаша или здела; *Viminacium*, лок. Чаир; сл. 4/5). Безбојно танко стакло са три аплициране капи плаве боје, слободно дувано. Димензије: 3 x 2 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1005. Датовање: III–IV в. Необјављено.

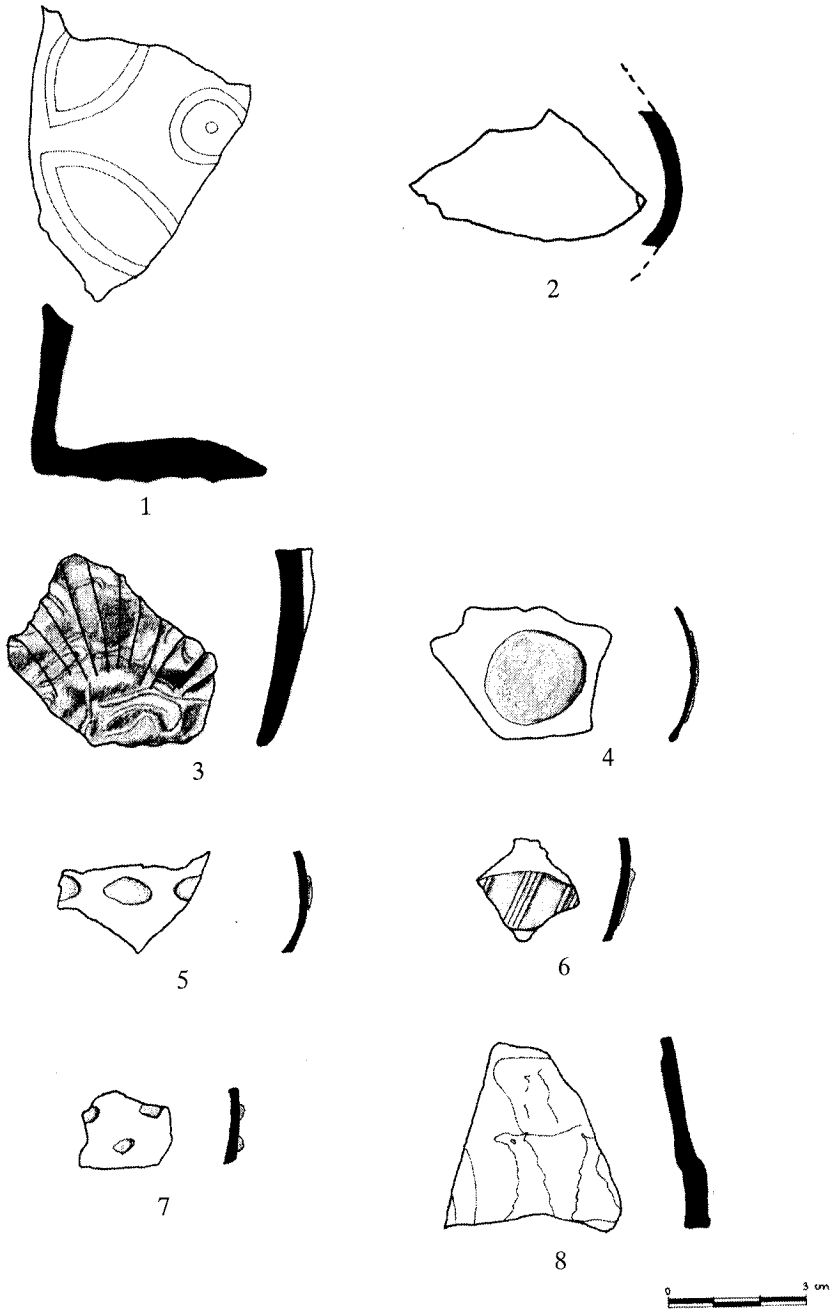
20. Фрагмент посуде (пехар, чаша или здела; *Viminacium*, лок. Чаир; сл. 4/6). Безбојно танко стакло са једном аплицираном капљицом љубичасте боје са белим канелурама, слободно дувано. Димензије: 2 x 2 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1698. Датовање: III–IV в. Необјављено.

21. Фрагмент посуде (боца, пехар или здела; *Viminacium*, лок. Чаир; сл. 4/7). Безбојно танко стакло са бобицама светлоплаве боје, слободно дувано. Димензије: 1,7 x 1,4 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1991. Датовање: III–IV в. Необјављено.

22. Фрагмент стаклене посуде (здела, пехар или чаша; *Viminacium*, лок. Јарак; сл. 4/8). Стакло светлораон боје, дувано у калуку. Димензије: 4 x 3,8 cm. Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 1729. Фрагмент је рељефно украшен хералдички постављеним орловима. Датовање: I–II в. Необјављено.

V. Инструменти

23. Капалица (*Margum*, лок. Орашје; сл. 3/7). Безбојно стакло, слободно дувано. Димензије: пречник 1 cm, висина 23 cm. Народни музеј Пожа-

Сл. 4. Фрагменти различитих стаклених посуда.
Fig. 4. Fragments of various glass vassels.

ревац, инв. бр. 322. Капалица од танког стакла, цевастог тела, неправилног, кружног пресека. На једном крају је пресавијена. Оба краја су општећена. Датовање: I–II в. Необјављено.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Barkóczy, L.
1988 *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bulat, M.
1976 Antičko staklo u muzeju Slayonije. Str. 88–92 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Buljević, Z.
2004 Stakleni balzamariji iz Salone. Str. 188–191 u *Drobci antičnega stekla/Fragments of Ancient Glass*, ur. I. Lazar. Koper: Univerza na Primorskem.
- Burger, A. Sz.
1966 *The Late Roman Cemetery at Ságvár*. Budapest: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.
- Cermanović-Kuzmanović, A.
1976 Pregled i razvitak rimskog stakla u Crnoj Gori. Str. 175–182 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Цермановић-Кузмановић А., и Јовановић, А.
2004 *Текија*. Бердапске свеске, Посебна издања 4. Београд: Археолошки институт, Народни музеј и Центар за археолошка истраживања.
- Цермановић-Кузмановић, А., Велимировић-Жижић, О., и Срејовић, Д.
1975 *Анђичка Дукља – некрополе*. Цетиње: Обод.
- Damevski, V.
1976 Pregled tipova staklenog posuda iz italskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba Rimskog carstva. Str. 62–66 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Dautova-Ruševljan, V.
2003 *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*. Novi Sad: Matica srpska i Vojvođanski muzej.
- Dautova-Ruševljan, V., i Brukner, O.
1992 *Gomolava: rimski period*. Gomolava 3. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Fadić, I.
1987 *Antično staklo Argyruntuma*. Zadar: Narodni muzej.
2004 Antičke staklarske radionice u Hrvatskoj. Str. 95–106 u *Drobci antičnega stekla/Fragments of Ancient Glass*, ur. I. Lazar. Koper: Univerza na Primorskem.
- Gaspari, A.
2004 Mozaična skleda iz Ljublanice. Str. 51–56 u *Drobci antičnega stekla/Fragments of Ancient Glass*, ur. I. Lazar. Koper: Univerza na Primorskem.

- Isings, C.
1957 *Roman Glass from Dated Finds*. Groningen and Djakarta: Academiae Rheno and Traiectinae Instituto Archaeologico.
- Ivanišević, V., i Nikolić-Đorđević, S.
1997 Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30. *Singidvnm* 1: 68–150.
- Каровић, Г.
1995- Римско стакло Маргума. *Viminacivm* 10: 75–104.
1996
- Lazar, I.
2003 *Rimsko steklo Slovenije/The Roman Glass of Slovenia*. Ljubljana: Založba ZRC, Institut za arheologijo ZRC SAZU.
2004 Odsevi davnine-antično steklo v Sloveniji. Str. 18–64 u *Rimljani-steklo, glina, kamen*, ur. I. Lazar. Celje, Ptuj i Maribor: Pokrajinski muzej (Celje), Pokrajinski muzej (Ptuj) i Pokrajinski muzej (Maribor).
- Marijanski-Manojlović, M.
1987 *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Mikulčić, I.
1976 Antičko staklo iz Scupia i ostali makedonski nalazi. Str. 191–198 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Николић-Ђорђевић, С.
1990 Римске стаклене посуде са Београдске тврђаве. *Годишњак града Београда* 37: 39–53.
- Paškvalin, V.
1976 Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine. Str. 109–122 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Petru, S.
1972 *Emonske nekropole*. Ljubljana: Narodni muzej v Ljubljani.
1976 Римско стакло Slovenije, u *Antično steklo v Jugoslaviji*. Str. 13–19 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Petru, S., i Petru, P.
1978 *Neviodunum-Drnovo pri Krškem*. Ljubljana: Narodni muzej.
- Pop-Lazić, S.
2002 Nekropole rimskog Singidunuma. *Singidvnm* 3: 7–100.
- Radnóti, A.
1957 Glasgefässe und Glasgenstände. Pp. 141–163 in Alföldi M. R., et al., *Intercisa II (Dunapentele): Geschichte der Stadt der Römerzeit*. Archaeologia Hungarica, series nova 36. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ružić, M. A.
1994 *Rimsko staklo u Srbiji*. Centar za arheološka istraživanja, knj. 13. Beograd: Filozofski fakultet.
1997 Хронологија и порекло римских стаклених посуда са Берданског лимеса. Стр. 265–275 у *Археологија источне Србије. Научни скуп Археологија источне Србије, Београд-Доњи Милановац, децембар 1995*. Центар за археолошка истраживања, књ. 18, ур. М. Лaziћ. Београд: Филозофски факултет.

- Sagadin, M.
2004 Poznoantična steklarska delavnica (?) v Kranju. Str. 107–114 *Drobci antičnega stekla/Fragments of Ancient Glass*, ur. I. Lazar. Koper: Univerza na Primorskem.
- Salamon, A., and Barkóczi, L.
1987 Régészeti Adatok Pannónia Későrómai Periodizációjához. *Archaeologia Értesítő* 96: 376–476.
- Спасић, Д.
1996 Античка и нумизматичка збирка. Стр. 135–150 у *Народни музеј Пожаревац 1896–1996*, ур. М. Манојловић. Пожаревац: Народни музеј.
- Спасић-Ђурић, Д.
2002 *Виминацијум, главни град римске провинције Горње Мезије*. Пожаревац: Народни музеј.
- Šaranović-Svetek, V.
1986 *Antičko staklo u Jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Monografije VII. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Šubić, Z.
1976 Tipološki in kronološki pregled rimskega stakla v Poetovionu. Str. 39–50 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Veličković, M.
1976 Tipologija i hronologija rimskog stakla iz Budve u zbirci Narodnog muzeja u Beogradu. Str. 165–172 u *Antično steklo v Jugoslaviji: Slovensko arheološko društvo, Kolokvij ob 150-letnici Narodnega muzeja v Ljubljani*. Materijali XI. Ljubljana: Narodni muzej.
- Vessberg, O.
1956 *Notes on the chronology of the Roman glass in Cyprus*. Stockholm: The Swedish Cyprus Expedition.
- Зотовић, Љ., и Јордовић, Ч.
1990 *Viminacium I: некропола Више грабаља*. Београд: Археолошки институт.

BEVINA MILOVANOVIC

CHANCE FINDS OF GLASS VESSELS
FROM VIMINACIUM AND ITS ENVIRONMENT

Summary

This paper presents chance finds of glass vessels from the classical period collection of the National Museum in Požarevac. Twenty-three examples are covered, (8 whole and 15 fragmented). The largest number are from *Viminacium* (17 pieces), and the others from the following sites: *Margum* (4 pieces) and one from *Pincum* and *Mansio Municipium* (fig. 1). The largest part of the collection are cosmetic flasks for perfumes, oils and ointments: 3 conical balsamaria dated II–III century; 1 bell-shaped balsarium dated I–II century; 1 pear-shaped balsarium dated I–II century; 1 wide-spherical balsarium dated I–III century.

One balsarium was damaged during cremation. To this group belong one handle of aryballos dated I–III century. It is difficult to define the origin of these bottles because they were made at the same time in Italo-Gallic and Eastern Mediterranean workshops. But there is a possibility that they were produced in local workshops in Upper Moesia or in *Viminacium*. In this collection there is only one globular bottle which is typical of the late Roman period III–IV century. The most luxurious is a marble-like cylindrical bottle made by pressing in a mould which imitated natural onyx. The polychromatic form of this bottle indicates that it was imported, probably from Syria or Alexandria, and it is dated to the I or first half of II century. The collection contains the base of a square bottle with a rosette, dated to the II–III century. To this type probably belongs part of the rim and neck of a bottle (cat. no. 11). Vessels of this type were manufactured in Italo-Gallic centres but we can assume their production in local centres in Pannonia and Upper Moesia. Among table vessels is one marble-like fragment of a ribbed bowl which is an import from Mediterranean centres (Alexandria) from I–II century, and one whole spherical bowl which is typical of the late Roman period IV/V century. This type was manufactured in Gallic centres. The largest part of glass fragments belongs to cups with drops applications of dark blue glass paste (3 pieces). They were produced from III–IV century in Köln workshops. Only one glass fragment is decorated with berry-like applications and is probably part of a bottle or cup. Of particular interest is one glass fragment with two eagles in relief. It is part of a bowl or cup which could have been part of the equipment of a temple. It was certainly imported from one of the Mediterranean workshops and is dated to the I century. Instruments are represented by only one pipette which was used for cosmetics and medical purposes. It is dated to the I–II century. A great number of glass vessels from the *Viminacium* cemetery indicates the existence of a glass workshop in this town although this is still not archaeologically confirmed.

Примљено: 7. априла 2005.

UDC 904–033.5(497.11):748.032(37 Viminacium)